

МОРАЛЬ ТА ПРАВО В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ

СЛЮЧАРЧУК Христина Тарасівна - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

В статті досліджується дуалізм моралі та права через призму лібералізму та комунітаризму. Розглянуто мораль як суспільний регулятор, який виник з обов'язковості, а праву як систему регулювання суспільних відносин, котра виникла в зв'язку з необхідністю захисту прав та свобод людини та важливість якої підкреслює лібералізм.

Ключові слова: лібералізм, комунітаризм, право, мораль, благо.

Постановка проблеми

Беззаперечно, що право та мораль є основними соціальними регуляторами, однак у лібералізмі та комунітаризмі виник конфлікт з приводу того, якому з цих двох регуляторів поведінки надавати перевагу і який більш ефективно діє у системі суспільних відносин. Завданням даної статті є з'ясування місця та ролі права і моралі у двох філософсько-правових течіях: лібералізмі та комунітаризмі. Нас цікавить перш за все той факт, чи діють норми права без норм моралі, тобто чи можливе існування демократичної держави лише на основі права та шляхом ігнорування моралі, і навпаки, чи може існувати солідарне суспільство, якщо на перше місце ставити моральний обов'язок.

Окрім того, слід зауважити, що дана дискусія лежить у площині індивідуалізму та колективізму, оскільки індивідуальне благо згідно з ідеями лібералізму може досягати-

ся будь-яким правовим шляхом, а загальне благо неможливе без моралі, оскільки сама мораль – це і є ті вимоги, які ставить перед людиною суспільство задля всезагального добробуту.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Значний внесок у дослідження права та моралі в контексті лібералізму та комунітаризму зробили такі науковці: Т. Волкова, А. Фрідріх фон Гаек, Н. Гедікова, Е. Гутман, Р. Дворкін, В. Заблоцький, Дж. Кекекес, О. Корх, С. Мамчак, О. Мурадян, М. Сендел, С. Супругова, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас, В. Чернов, З. Шевченко, Т. Шпрагенс та ін.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження бінарної опозиційності комунітаризму та лібералізму через дихотомію права та моралі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для ліберальних теоретиків право в субстанціональному розумінні похідне від свободи та розглядається як засіб захисту свободи. Отже, мета права згідно з філософсько-правовим вченням лібералізму – захист свободи як такої. Усі інші цілі і функції права повинні виступати інструментами в досягненні цієї найважливішої цінності [1, 311].

На противагу комунітаризму основні тези лібералізму такі: кожен індивід має

право на свободу, рівну свободам інших індивідів; для забезпечення й захисту свободи індивіда в реалізації його власних цінностей, забезпечення соціального порядку потрібно запровадити принцип верховенства права [2,285].

Питання моралі у лібералізмі є неоднозначним. Так, класичний лібералізм не заперечував, що ліберальне суспільство здатне морально виховати своїх громадян у ліберальних чеснотах. Методи такого виховання вважалася свобода, оскільки тільки вільні індивідууми можуть стати по-справжньому моральними людьми, а примусом хоча і можна домогтися гарної поведінки, але не можна зробити людей моральними. Сучасні ж ліберали, які відстоюють принцип нейтральності, вважають, що ліберальні принципи не визначають жодних моральних норм поведінки громадян, оскільки мораль, як і всі уявлення людей про благо і сенс життя, заслуговує рівної уваги, якщо тільки вони не спрямовані проти інших людей. Тому жодному з цих уявлень не слід віддавати переваги [3, 60].

Отож, лібералізм критикують за нейтральність ставлення до моральних норм, звинувачуючи їх у таких «хворобах сучасності», як індивідуалізм, який тягне за собою втрату моральних орієнтирів та їх знецінення; втрату свободи, яка призводить до нових форм деспотизму та зменшення можливостей спільної участі людей в конструюванні публічного, громадського простору; інструментальне мислення, яке призводить до панування технократії та нівеляції цілісностей людського життя [4, 5-15].

Таким чином, пережитки індивідуалізму в свідомості людей в умовах ліберального суспільства знаходяться у глибокому протиріччі з принципами комунітарної моралі, яка протиставляє індивідуалізму колективізм [5, 130].

Ліберали, відповідаючи на критику комунітаристів щодо нейтрального ставлення до моралі, вважають, що не потрібно зосереджуватися на проблематиці моралі, адже людина раціональна, а кожен ліберал – це раціональна особистість, отже, завдяки таким своїм здібностям завжди у своїй мотиваційній діяльності визначає для

себе моральні вимоги як об'єктивні підстави для дії. У цьому контексті універсальність цінностей набуває таке прочитання: кожна раціональна людина, незалежно від того, до якої культури вона належить, розмірковуючи морально і спираючись на відповідні моральні міркування, прийме ряд найбільш фундаментальних людських цінностей як об'єктивно обґрунтовані [3, 26-27].

Натомість дослідник лібералізму В.П. Заблоцький все-таки погоджується з тим, що дана філософсько-правова концепція відома своїм протистоянням експансії моралі, і це природно, взявши до уваги їхнє (свідоме чи несвідоме) намагання підтримати відносну автономію головних суспільних сфер, запобігти редукції політики до економіки, духовного життя до релігії тощо. Головним завданням лібералізму вбачає – звільнення суспільство від панморалізму як гальмівного закріпачення. Отож, як вважають ліберали, по суті, вони не «спростовують» мораль і не заперечують її як таку (бо справою індивіда є вибір моральності і аморальності, вектору тієї чи іншої моральної орієнтації). Як бачимо, ліберальні принципи довіри і невтручання (на відміну від, до прикладу, вимог релігійних) не вимагають від людини морального самовдосконалення і пошуку істини [1, 265].

Можна сказати, що ліберали себе виправдовують вважаючи, що права людини і є мораллю, оскільки вони захищають людей у володінні благами й уникненні страждань, джерелом яких є фізіологічні, психологічні та соціальні умови, властиві кожній людині однаковою мірою. Тому права людини визначають межі, порушення яких є морально неприпустимим, бо вони складають мінімум вимог людського добробуту [6, 119].

До того ж представники неоліберальної філософії ділять мораль на індивідуальну і групову. Групова мораль – це та мораль, яку відстоює комунітаризм. Існування групової моралі пов'язане з особистими контактами в групах, свідомим співробітництвом, спільним переслідуванням єдиних цілей, поширенням принципів колективістської моралі (солідарність, альтруїзм, групове

прийняття рішень і т.д.). На думку одного із засновників економічного неолибералізму Фрідріха фон Хайєка, таку мораль необхідно розуміти як вроджену мораль людських інстинктів, успадкованих від членів первісної общини. На рівні ж великого суспільства, де індивіди пов'язані між собою не безпосередньо, а через сигнали, що виходять від незліченних ланцюжків ринкового обміну, спонтанно склалася система індивідуальної моралі, яка притаманна ліберальному суспільству. Саме дотримання в ринковій економіці традиційних правил індивідуальної моралі веде до неумисного взаємного задоволення потреб величезної безлічі незнайомих один одному людей. Окрім того, групова мораль, на думку лібералів, – це утопічна мораль, оскільки веде до примусового колективізму і, отже, загрожує основам індивідуальної свободи. Адже люди не можуть щоразу відгукуватися на колективістські заклики комунітаристів і підпорядковували своє життя цілям та інтересам даного співтовариства. Скажімо, постійні відгуки на заклики до благодійності перешкоджало б поширенню конкуренції [2, 66-67].

Отож, через ідею групових (колективних) прав у комунітаристів формується мораль, яку дотримуються певні групи. Так, опоненти комунітаризму не безпідставно стверджують, що не всі системи моральних вірувань, які розвинулися в суспільстві, будуть корисними. Більше того, групова мораль – це згода більшості стосовно певного правила. Однак, це не достатньою мірою виправдовує нав'язування його меншості. До того ж виникає питання, чи ця влада не повинна також бути обмежена більш загальними правилами, тобто чи не має звичайне законодавство бути обмеженим загальними принципами, так само, як моральні правила індивідуальної поведінки запобігають певним видам дій, хоч якими б добрими не були наміри. Окрім того, завдяки моралі, яка є життєвою силою групи, з одного боку, суспільство може процвітати (адже цінності групи будуть у кінцевому підсумку унаслідуватись усім народом, який ця успішна група очолила), так, з іншого боку, народ може знищити себе моральними вірування-

ми, яких вони дотримуються. Тільки кінцеві результати спроможні показати, корисними чи згубними є ідеали, якими керується група. Отож, якщо суспільство стало розглядати вчення певних людей як втілення добра, то це ще не є доказом того, що загальне слідування їхнім настановам не може зумовити загибель суспільства. Втім це б не становило небезпеку, якби члени суспільства могли б вільно вибирати власний спосіб практичного життя, бо в такому суспільстві подібні тенденції були б самокорегуючими: занепадали б лише групи, що керуються «непрактичними» ідеалами, а інші, менш моральні за поточними стандартами, займали б їхнє місце. Але так станеться лише у вільному суспільстві, у якому такі ідеали не нав'язуються усім [7, 531-532].

За міркуваннями видатного комунітариста А. Етціоні, сучасні процеси в ліберальному суспільстві призводять до підризу основ соціальних цінностей, порядку і втрати співвідношення між соціальним порядком та індивідуальними свободами. Причиною цього він вбачає в надмірній індивідуальній свободі, яка нівелює правила, що встановлені у суспільстві та призводить до хаосу, де кожний може дозволити собі все. Дослідник наполягає на необхідності забезпечення і підтримування втраченого співвідношення між особистістю і суспільством. Він пропонує наступний шлях вирішення проблеми – зменшення розриву між поведінкою людини, яку диктує їй власне «Я» і поведінкою, яка заснована на чеснотах спільноти. А. Етціоні наголошує на руйнуванні певних моральних норм у житті кожної окремої особи, виходом з цієї ситуації – це створення нових норм моральності, які б мали діяти в теперішньому суспільстві, основою яких була б обопільна згода [8, 135-136].

Як стверджують комунітаристи, для лібералів мораль – це просто справа індивідуального вибору, тобто взагалі не мораль, а причина цього криється в тому, що ліберали не можуть пожертвувати індивідуальними правами задля загального добра [9, 351]. Відповідаючи на критику, Роулз роз'яснює, що будь-який моральний консенсус лібералізму має зосереджуватися на справедливос-

ті, а не на питанні добра, оскільки досягнути згоди у моральних, філософських та релігійних питаннях неможливо [10, 373].

Як бачимо за лібералізмом, людина керується не моральним законом осягнути добро і уникнути зло, а прагненням до самозбереження та власної вигоди – поняттями глибоко індивідуальними, що формулюють концепцію індивідуалізму [11, 33].

Таким чином, сучасний лібералізм характеризується мінімізацією моральних претензій (з боку суспільства) до індивідів, обмеження нормативного формату винятково правовими нормами. Однак, це може призвести до різкого (до «надмірності») зростання юридизації (прикладом чого традиційно вважають США), багатоперехової формалізації міжлюдських стосунків. З іншого боку, людина може проголошувати себе «аморальною» (як це робив, наприклад, Д.М. Кейнс), підкреслюючи цим безпідставність і відносність усіх моральних претензій за умов бездоганного дотримання людиною норм права [1, 264].

Комунітаристи причиною недодержання моральних норм у ліберальних суспільствах вбачають у виключенні концепції блага з моральної теорії, і, таким чином, виходить, що будь-які людські вчинки позбавляються мотиву. Саме міркуваннями блага люди керуються при прийнятті етичних рішень, і ці міркування тісно пов'язані з різними моральними традиціями, з яких вони виникли. Наступною причиною є занепад почуття людської спільності, яке підтримує принципи моралі [3, 70].

Однак, заперечуючи сказане вище, ліберали звинуватили комунітаристів у наступному: людина спільноти не є вільною, оскільки обмежена соціальними нормами і правилами; індивід у спільноті є в'язнем суспільного контролю, бо він пригноблений законом і звичаями спільноти; індивід обмежений цінностями спільноти; якщо існує даність, у якій визначені певні цінності, то особистість не має права вибору; не дають вирішення таких проблем, як десоціалізація молоді, проблема інтеграції емігрантів, не можуть звільнити особистість від залежності техніки, виробництва, держави тощо [8, 139].

Отже, на нашу думку, відмінності між пріоритетністю моралі чи права у лібералізмі та комунітаризмі як філософсько-правових течіях можна простежити у наступному:

- лібералізм визнає лише індивідуальну мораль, яку він репрезентує як вибір індивіда, який, будучи раціональною істотою, обере для себе правильну систему цінностей, за допомогою яких він оцінюватиме свої вчинки, у свою чергу, комунітаризм утверджує групову мораль, під якою слід розуміти добровільну згоду більшості щодо певних вимог та уявлень стосовно поняття блага та добра (отже, в основному конфлікт між лібералізмом та комунітаризмом виникає на підставі визнання ролі саме суспільної моралі як соціального регулятора);

- індивідуальна мораль та групові моралі не завжди ідентичні, так система цінностей індивіда не завжди може співпадати з системою цінностей групи, більше того, якщо вчинок індивіда буде відповідати його індивідуальній моралі, проте не відповідатиме моральній, то такий вчинок вважатиметься аморальним з позиції комунітаризму, отож, при індивідуальній моралі людина оцінює власні дії на предмет індивідуальних уявлень про благо та добро;

- виникнення суспільної моралі пов'язано з обов'язками людини, а права – з її правами, розвитком свободи та приватною власністю;

- мотиви виконання права в крайній формі – страх перед відповідальністю, а мотиви моралі – совість людини, до того ж моральні вимоги значно вищі за вимоги права;

- мораль (як і позитивна свобода) ґрунтується на таких складових свободи як самоконтроль, самообмеження та самоволодіння, а право (як і негативна свобода) – через самореалізацію, саморозвиток, самоформування та самовизначення;

- право пов'язане з свободою, під якою у лібералізмі розуміється можливість вибору, отож, право повинне забезпечити цю можливість, натомість мораль з позиції комунітаризму – це обов'язок кожного члена спільноти своїм вчинком утворювати суспільство як таке;

- згідно з ідеями комунітаризму, відсутність суспільної моралі підриває цінності суспільства, призводить до формалізації міжіндивідуальних стосунків та позбавляє будь-яких вчинків мотиву, натомість лібералізм виходячи з примату права, стверджує, що мораль пригноблює індивіда, обмежуючи його вибір цінностей шляхом диктатури своєї системи цінностей, звідси індивід не має права вибирати власні цінності та моральні орієнтири;

- комунітаризм звинувачує лібералізм у втраті моральних орієнтирів, суспільних цінностей, у мінімізації моралі, контртвердженням лібералізму є те, що згідно з даною філософсько-правовою течією – права людини – це і є мораль, яка виступає добробутом кожної людини і визначає межі, порушення яких є морально недопустимі;

- лібералізм не вимагає від людини морального самовдосконалення і пошуку істини, адже на відміну від моралі застосовує формульну рівність, у тому числі щодо блага чи добра, тому жодна позиція, яка стосується блага чи добра, не є пріоритетною;

- мораль, яка утворюється завдяки думці більшості, дискримінує меншість, яка не поділяє моральні цінності більшості, натомість право ставиться до всіх однаково рівно.

Висновок

Аналіз філософсько-правових концептів лібералізму та комунітаризму на пріоритетність моралі чи права як соціальних регуляторів дозволяє прийти до висновку, що обидві течії визнають право як форму соціального регулювання. У той же час представники лібералізму розглядають право як достатній інструмент для забезпечення суспільного порядку та для можливості реалізації прав і свобод людини. Отож, лібералізм ставить перед людиною завдання реалізовувати свої права та виконувати обов'язки лише в рамках правового поля. До моралі лібералізм ставиться нейтрально, тобто вчинок може бути аморальним, однак він повинен бути правовим.

Проте, залишаючись прихильниками саме такого способу врегулювання суспіль-

них відносин, ліберали проводять чітке розмежування між індивідуальною та груповою мораллю. У лібералізмі велике значення надається індивідуальній моралі, яка впливає з індивідуалізму, оскільки ґрунтується на цінностях, які впливають з розуміння власної вигоди та самозбереження, тобто індивідуального блага. Натомість комунітаристи, не проводять такого розподілу моралі, оскільки у них знімається протиріччя індивідуального і суспільного тим, що у комунітарному здоровому суспільстві особисті цінності постають як суспільні. Звідси впливає, що лібералізм ставиться негативно лише до суспільної моралі, оскільки історично скалось так, що виникнення лібералізму пов'язане з розкріпаченням суспільства від застарілої феодальної моралі і такої моралі, яка окремого індивіда взагалі має за невелику цінність та не дає діяти за власним вибором. Саме тому відмова від такої суспільної моралі і називається у лібералів – індивідуалізацією, а індивідів, які підтримують таку концепцію, – автономними діячами.

Отже, пропонуємо розуміти право у лібералізмі як засіб захисту свободи, що забезпечує кожному індивіду можливість вибору та застосовує формальну рівність при врегулюванні суспільних відносин між індивідами.

На відміну від лібералізму, комунітаризм відстоює значення групової (суспільної) моралі, оскільки вважає, що право, у свою чергу, повинно включатися у систему регулювання суспільних відносин лише у виняткових випадках, тобто тоді, коли мораль безсила. До того ж право, на думку комунітаристів, не орієнтує поведінку людини на досягнення загального блага, адже вимагає від людини лише дотримуватись встановлених норм та не програмує вчинки людини на перевиконання своїх обов'язків, тобто не сприяє самовдосконаленню індивіда. Окрім того, регулювання відносин між індивідами лише правовими нормами приведе до втрати моральних орієнтирів, суспільних цінностей, до зменшення суспільної участі у розбудові солідарного суспільства і занепаду почуття людської спільності.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується дуалізм моралі і права через призму лібералізму та комунітаризму. Розглянуто мораль як суспільний регулятор, який виник з обов'язків та якому надає перевагу комунітаризм, а право як систему регулювання суспільних відносин, яка виникла у зв'язку з необхідністю захисту прав та свобод людини і важливість якої відстоює лібералізм.

SUMMARY

In the article is researched the dualism of morality and law in the light of liberalism and communitarianism. Morality is considered, as a social regulator that came from duty (preferred in communitarianism). The law is considered, as a system of social relations that arose in connection with the need to protect human rights and freedoms (preferred in liberalism).

Таким чином, мораль слід визначити через призму комунітаризму, як спосіб обмеження автономії індивіда, який реалізується за допомогою обов'язку колективної ідентичності, взаємної обмеженості прав та досягається шляхом переконання, добровільної згоди чи осудом.

Література

1. Заблоцький В.П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз: дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Заблоцький Віталій Петрович; Донецька держ. академія управління. – Донецьк, 2001. – 471 с.
2. Чернов В.Ю. Идеология либерализма / В.Ю. Чернов // Что надо знать об обносных идеологиях современности [Под общей редакцией В.Ю. Чернова] – Минск, 2010 – С. 45–96.
3. Волкова Т.П. Теория мультикультурализма как синтез философских концепций либерализма и коммунитаризма: дис... канд. филос. наук / Т.П. Волкова; Мурманский государственный технический университет. – Мурманск, 2006. – 174 с.
4. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор [пер. з англ.] – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
5. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Политиздат, 1968. – 432 с.

6. Кекес Дж. Засадниці цінності лібералізму / Дж. Кекес // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 111–134.

7. Гаєк А. Фрідріх. Цінність свободи / Фрідріх А. Гаєк // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.504–546.

8. Супругова С.Г. Визначення принципів комунітаризму щодо ролі спільнот у суспільстві / С. Г. Супругова // Філософські обрії : Науково-теоретичний часопис . – 07/2003 . – № 10 . – С.131–145. – С.135–136.

9. Гутман Е. Комунітаристська критика лібералізму / Емі Гутман // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.350–361.

10. Шпрагенс Т.А. Реконструюючи ліберальну теорію: розум і ліберальна культура / Т.А. Шпрагенс // ЛІБЕРАЛІЗМ: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.362–377.

11. Шевченко З.В. Індивідуалізм як складова розвитку демократії: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Шевченко Зоя Володимирівна; Черкаський держ. технологічний ун-т. – К., 2005. – 231 с.